

Mediterráneum

A Földközi tenger: szoba kilátás nélkül

Forster, E. M.
Szoba kilátással
Lazi, 2007

A *Szoba kilátással* című Edward Morgan Forster regény egyik legismertebb jelenetében a főhős – a fiatal angol lány, Lucy Honeychurch – egy lovaskocsin utazik, amit egy olasz fiatalember hajd Toszkánán keresztül. Útközben a vonzó, sötéthajú kocsi egy másik fiatal nőt vesz fel a kocsira, akit a nővéreként mutat be. Nem sokkal ezután a két állítólagos testvér hevesen csókolózik – az erényes, edwardiánus, szigorú erkölcsi elvekkel rendelkező regényhős legnagyobbat megdöbbenésére, akit felkavarnak saját ébredő erotikus érzelmek.

Ahogy a Földközi tengert elképzelik

Ez a jelenet ugyanis, amelyet hűen ad vissza a James Ivory és Ismail Merchant által készített filmes változat, pontosan illusztrálja azt, ahogyan Európa északi része az elmúlt százötven évben a Földközi tengert elképzeli. Az észak-európaiak számára a Földközi tenger olyan hely, ahol az emberek boldogan és minden kényszer nélkül élnek, összhangban a testiségükkel, impulzivitásukkal és szenvedélyeikkel. Ugyanakkor a Földközi tenger az a hely is, ahol az észak-európai a boldogságot keresi. Ezt a boldogságot keresi abban, amit Foster a címben metaforaként használ: egy szoba kilátással.

Ez a „Szoba kilátással” legalábbis kétértelmű. Szó szerint véve ez egy szoba kilátással egy nyaralóhelyen, egy szállodában vagy egy magánházban. Ez az a szoba, amiért önök is egy 7 százalékkal magasabb árat fizetnek hét napos nyaralásuk alatt egy olyan ablakkal, amely az áhított déli napot kapja, egy olyan ablakkal, ahonnan a hely szépségeiben szeretnének gyönyörködni: a tengert, egy szigetláncot, a *centro storico* vagy a *kasaba* háztetőit akarják látni, vagy – mint Forsternél – a híres Brunelleschi-féle katedrális kupoláját. A „Szoba kilátással” azonban bír a szó szerinti mellett egy metaforikus jelentéssel is. Az Észak képzetében a Földközi tenger olyan hely, amelyről azt várják, hogy „ablakot nyisson” egy hedonista, erotikus, érzéki, vagy – és ez a legsilányabb változata – alkoholos felszabadulásra. Európaiak néhány nemzedéke számára a Földközi tenger olyasmi, mint ami Polinézia volt Gauguinnek: egy olyan hely, ahol az emberek folyton meztelenül futkároznak, ahol a boldogsághoz nem kell más, csak a napsütés és egy marék füge, egy olyan hely, ahol a test szabadsága és a filozófia, az antik bölcsesség és kultúra találkozik. Ez a Földközi tenger Gabriele Salvatore *Mediterraneo* c. filmjéből – a hedonizmus egy görög szigete, amely az egyébként mindenütt tomboló háborútól is védett. Ez Renato Barattic *Osmi povjerenik* („A nyolcadik megbízott”) c. regényének a Földközi tenger – egy izolált sziget, ahol egy komikus dialektusban beszélnek, ahol a

helyi lakosok nem ismernek el semmi külső hatalmat, és ahol a főhős menedéket talál az átmenet korrupt, stresszelt és cinikus Horvátországának ellenszenves realitásától. Ez Alexander Sacher-Masoch *Die Ölgärten brennen* („Égő olajfás kertek”) c. regényének Földközi tenger: Korčula szép szigete (már megint egy sziget!), ahol az olajfák szívdósa és a kisemberek bölcsessége felülkerekedik a náciizmuson.

Ezt a Földközi tengert keresik a nagy európai irodalom és film hősei, és sokszor éri őket csalódás, mert nem találják. Ezt keresi – és nem találják ők sem – a két nővér Ingmar Bergman *A csend* c. filmjében, akik egy lepusztult szálloda forró, hűtetlen szobájába bezárva töltik a szabadságukat, túl sok alkohollal az ágy végében, egy veszedelmes országban, ami minden jel szerint egy diktatúra.

Ezt a Földközi tengert keresi Morvern Callar, Alan Warner hasonló című regényének hősnője is, aki épp csak megszerzett szabadságát a szörnyű, hatalmas szálloda idegenségében, Almeriában „élvezi”. Ezt a Földközi tengert keresi még maga Mr. Bean is, a brit *slapstick*-komikus, Rowan Atkinson megformálta figura, aki a *Mr. Bean nyaral* c. filmben Dél-Franciaországba indul, a vidék bukolikáját keresve, egy pohár borral egy vendéglőben és levendulaillattal a balkonon.

Ami a Földközi tengert illeti, Mr. Bean tipikus európai, mert a mítikus Délről hasonló vagy lényegében alig különböző elképzeléseket dédelgetnek magukban európaiak százezer. Ezeknek az elképzeléseknek a nevében foglalnak aztán utazásokat a Neckermann-tól és Thomas Cooktól Szicília, Dalmácia, Ciprus, Andalúzia vagy Anatólia felé. Ennek a „szoba kilátással” fantáziaképnek a nevében viselik el aztán a mogorva pincéretet, a barátságtalan helybelieket, a közlekedési dugókat, a csomagok elvesztését, a felkészületlen idegenvezetőket és a kisebb csalásokat a számlázásnál. Ennek a „szoba kilátással” fantáziaképnek a nevében esnek aztán bele a tizenéves lányok totál becsípve a rivától Mükonoszban vagy Zrcében, Pag szigetén a vízbe. Ennek a legkonokabb európai fantáziaképnek a nevében vesznek aztán britek és németek ezrei villákat Mallorcán vagy Algarvában. Valamennyien szeretnének maguknak egy hetet a napernyő alatt, szőlőlevet szürcsölve. Könyvelési beszámoló írása helyett arra vágyanak, hogy egy vitorlással szeljék át a lagúnát Korčulánál, egy helyi kávézóban szeretnének aperolt, ouzót vagy pastist inni, ahol a déli naplopók kártyáznak és elemzik mély értelműen a világpolitikát. Valamennyien Délre szeretnének utazni, mert ott – a filmek és a könyvek tanúsága szerint

– csupa Corelli névre hallgató kapitány él, csupa jólelkű férfi, aki mandolinon játszik, és akik a légynek se ártanak. Odalent, délen ugyanis minden öregember Zorba, a görög, egy szakállas filozófus, aki fesztelenül táncra perdül, amint meghallja a szirtaki hangját. Odalent, délen nincs ipari szmog, nincs a konszernek kényszere, nincs a mindennapi robot, mint Krefeldben, Essenben, Newcastleban vagy Sheffieldben. Odalent, délen még a halászsereg is nagy filozófus, és az egyszerű szomszédasszony is mesterszakács, ott mindenki tudja, hogyan használjuk az olívaolajat és a kakukkfűvet, és minden Marlboro Man Hamvas Bélát idézgeti fogas horgászás közben. Az emberek ott készségesek, nagyvonalúak és jólelkűek, és nem azért, mert a pénzünket akarják, hanem mert a lényegükből fakad. És ha letelik a tizenégy napnyi mítosz, ha Észak lakója visszatér a maga Dortmundjába vagy Göteborgjába, ezek az emberek, akik a Foster-féle „szoba kilátással” másik felén élnek, továbbra is ott maradnak. Gauguinnek ezek a polinézei még akkor is folytatják a maguk életét a paradicsomban, amikor elmúlik a nyár, és amikor szeptemberben lassan elkezdnek rövidülni a napok. Ezek az emberek odalent délen – gondolják az északiak – biztosan ugyanúgy élnek tovább akkor is, ha *mi* már nem vagyunk ott: filozofálnak a verandájuk árnyékában, alkonyatkor kihajóznak a tengerre halászni, egy pohár bor mellett reggeliznek, a bőrüket barnára cserzette a nap, a hajukban ezüstszálak csillognak. Az ő világukban nem léteznek a mi szorongásaink, nem tartanak a következő háromhavi mérlegtől, az elbocsátási hullámtól vagy a forgalmi adó bevallástól.

És amikor a turizmus istene fájröntot hirdet?

Tényleg így van ez? Kik ezek az emberek, akiket a kilátásos szobából látni, kicsik, mint a hangyák, nagyszerű katedrálisaik, váraik és piramisaik tövében? Léteznek egyáltalán az ablakkivágásainkon kívül is? Léteznek akkor is, amikor szeptember el-seje után a turizmus istene fájröntot hirdet és kapcsolja a kikötői lámpionokat? Van életük a turizmustól függetlenül is, vagy lebegő illúziók csupán, statiszták a „Turistacélpontok” című hatalmas színházi produkcióban? Vajon mi, Földközi tenger menti népek a saját szülőföldünkön élünk-e vagy a „turistacélpontokon”? Megvan a saját életünk, vagy az csak egy grandiózus színjáték, amelynek díszleteit a kis kápolnákkal, loggiákkal és kávézókkal együtt októberben lebontják? És mi történik ezzel a Földközi tengerrel, ha ősszel magára marad, amikor Lucy Honeychurch visszatér a távoli otthonába, ha a horizont elsötétül a sirokkótól,

a gregától, a misztráltól és a borától, amikor decemberben rövidek a napok, és a szél behásít az ablaktáblákon át a jeges szobákba, és úgy játszik a zsalugáterek bordázatán, mint egy orgonán? Létezik ez a Földközi tenger nevű hely egyáltalán? Látható-e Lucy ablakából – egy gondosan megválogatott, szép kilátásra nyíló ablakból?

Földközi tenger nem csak egy van. Kettő van belőle – és amikor ezt mondom, nemcsak arra a jól ismert és túlhangsúlyozott megosztottságra gondolok az európai, túlnyomórészt katolikus és az afroázsai, túlnyomórészt muszlim Földközi tenger között. Ha azt írom, hogy két Földközi tenger van, mindenekelőtt arra a mély és sokatmondó különbségre gondolok, amit kisebb variációkkal éppúgy vonatkoztatni lehet Olaszországra és Görögországra, mint Libanonra és Marokkóra is. E két Földközi tenger közül az első az edwardiánus uralom vágyainak netovábbja nagy utazásai során, ugyanaz, amire ma a Club Med vendégei áhítoznak Sant’Ambroggióban vagy Biogradban. Ez az árnyékban vagy a tenger fölött magasodó antik templomok Földközi tengere, a reneszánsz festőké, a szigetek kis templomainak poliptichonjaié, a mór patiók *sedrvan*-kútjaié. És persze az illatok Földközi tengere – az ánizs-, rozmaring-, zsálya- és *prosek*-illaté, az asszonyok által Bari vagy Kotor utcáin nyár végén befőzött paradicsompüré illatáé.

Van még egy másik Földközi tenger is, amely tévé- vagy újsághírek révén jut el hozzánk, mint egy kellemetlen zörej, ami elrontja a muzsikát. A Földközi tenger nemcsak a Chiantit jelenti, hanem a Camorrát is. Nemcsak a görög fetasajtót, hanem a görög adósságot is. A Földközi tenger nemcsak a szelíd, bukolikus turista-paradicsomi tájakból áll, mint amilyen például a Provence, Toszkána vagy Isztria – hanem Nyugat-Bejrutból és a Gázai övezetből, Mostarból, Homszból és Nápolyból is. A Földközi tengerhez tartoznak Castel Voltumo lakosai, akik szolidaritási tüntetést szerveznek a Camorra mellett, akárcsak Split lakói, akik virágcsereppel és tojással dobálják meg a megfelelő felvonulást. A Földközi tengert alkotja Nápoly és Makarska is elszállítatlan szeméthalmaival,

valamint Budva és Herceg Novi is, ahol nyaranta rendszerint nincs víz. Jelenti a 30 százalékos munkanélküliséget Extremadurában és Murciában, és a 30 százalékos munkanélküli nőt Dalmáciában. A Földközi tenger jelenti a kétezer illegálisan megépített házat Sziciliában. Taranto is ez, ahol az ILVA acélgár dioxinnal mérgezi a lakosságot, vagy Solin, ahol egy azbesztüzem a lakosok ezreit ölte meg karcinogén szálakkal. A Földközi tengerhez tartoznak Porto Maghera és Kastela halott, rozsdá- és bozótlepte ipari kolosszusai. A Földközi tenger jelenti azoknak a görögöknek, szicíliaiaknak, libanoniaknak vagy dalmátoknak a millióit, akik Punta Arenastól Brooklynig, Liège-től Perthig széledtek szét mindenfelé a nagyvilágba menekülve az éhség, a bortermelést szigorító rendeletek, a filoxéra, a csendőrok, a mozgósítások, a diktátorok elől. A Földközi tenger jelenti Francót, Mussolinit, és Belusconit, *camicie nere*, (a feketeingeseket), az usztasákat és Primo de Riverát. A Földközi tenger jelenti a régi irodalmi nyelveket, amelyek kihálásra ítéltettek – az okszitán, a szárd, a čakavski és a velencei nyelvet.

A Mediterráneumot jelentik a PIGS-országok is a költségvetési defecitjükkel. Ez mind a Mediterráneum – sokszor éppen a Földközi tenger európai fele, amelyiknek szerencsésebbnek kéne lennie, amelyik a bevándorlókat vonzza, embereket csónakokon, amelyek Lampedusa előtt érnek partot, és átverekszik magukat Melilla kerítésein. Még ez a szerencsés északi Mediterráneum is nagyrészt a vesztesek helyévé vált, olyan helyé, amit el kellene hagyni a személyes jövő törekénysége miatt. Ezt a Mediterráneumot a feltartóztatlan hanyatlás, az adósságok, az erőszak, az intolerancia, a törvénytelenység, a környezetszennyezés és a korrupció jellemzi. Ezt a Mediterráneumot találóan jellemezte Elia Suleiman, a palesztin rendező ezzel a mondattal: „A Mediterráneum a befejezetlen ügyletek és a befejezetlen házak vidéke”. Befejezetlen vállalkozásokat mindenütt talál az ember a Földközi tenger mentén: teraszos szőlőhegyek maradványait, amelyeket a filoxera tett tönkre, elhagyott kőfejteket, elhagyott falvakat a vidéki területeken,

villages perchés lakók nélkül, pásztorok kőkunyhóit, sérült háztetőket a szigetek hátsószögében, turista megapoliszokat, amikkel már senki nem törődik. És mit lehet még mondani a házakról, amelyeknek az építését soha nem fejezték be? Mind egyformán néznek ki, mindegy, hogy Ramallahban, Bejrutban, Palermóban vagy Split külvárosaikban állnak: szegények kezdték építeni, a szegények építőanyagaiból, cementkockák lapos tetővel, amelyek sarkaiból négy fémrúd mered a levegőbe. Ezek a rudak a Mediterráneum megfogható metaforái, a kudarcba fulladt tervek, fedezetlen törekvések, olyan ambíciók látható jelképei, amelyek sosem fognak beteljesedni, mint ahogyan a következő emelet sem épül meg soha.

A mai Mediterráneum az elmúltból él

A Mediterráneum egy olyan hely, ahol nincs jelen, szét van szakítva a jövő és a múlt között. A jövő – nem lesz, mindig újra elhalasztódik, mint a haladás soha be nem teljesülő ígérete. És a múlt – ez előtt meghajol a Mediterráneum, kutatja, megjegyzi, ünnepli, mint minden olyan közösség, amelynek jelene nem különösebben dicsteljes, belemerül a saját jobb múltjával való foglalkozásba. Ez a múlt egy sokszor egészségtelen kultusz tárgyát képezi, egyrészt mert a mai jelentéktelenség és a mai kudarcok ellensúlyozására szolgál pótlékkul, másrészt mert egy kereskedelmi ügylet része. A mai Mediterráneum az elmúltból él, és azt kínálja eladásra a piacon. A múltból él, mert jelene nincs. És azért nincs jelene, mert túlságosan függésben van a saját múltjától. És ez a „múlt”, amit a Mediterráneum ma eladni igyekszik, akkor keletkezett, amikor a Mediterráneum éppen az volt, ami ma nem: a gazdasági, technológiai és innovatív élcsapat, egy kiszögellés. A pogány, keresztény és muszlim mediterrán emberek a múlt különböző korszakaiban találták fel a fonetikus írást, a számjegyeket, a latin vitorlát, az íves építkezést, a római jogot, az ontológiát, a geometriát, a kupolát, az ejtőernyőt és a kamatot. Ha Steve Jobs a reneszánsz idején élt volna, bizonyára Firenzében lakik, ha a középkorban, akkor nyilván a mór Cordobában, ha az antikvitásban, akkor Athénből, Epheszoszból vagy Szürakúzából származott volna. A Földközi tenger menti városok – Athén, Alexandria, Córdoba, Velence és Génua – voltak a legnagyobb, a legjobb kilátásokkal rendelkező, és a kereskedelem, a technika és a szellemi kapacitások szempontjából legfejlettebb városok a maguk korában. Vezető szerepet játszottak a kereskedelem, a kézműipar, a technika és az iparművészet terén. Hajósok és mérnökök, építészek, bankárok és filozófusok éltek itt. Olyan szerepet játszottak, amelyet Hongkong, New York, Sanghaj és Tokió játszik napjainkban. A Földközi tenger mentén ma már csak egyetlen olyan város van, amely technikai, urbanisztikai, művészi szempontból és a saját fejlődésére vonatkozó elképzelései alapján modern metropolisznak számít – Barcelona. A Mediterráneum többi része egy olyan utazóra hasonlít, aki egy vasúti kocsiban az úti célnak háttal ülve utazik. A jövő, ami vár rá, hátulról éri el. Nem vesz részt benne komolyan és nincs is rá semmi hatással. A Mediterráneum valamikor az egész földkerekségre exportálta technikai tudását és stílusát,

DEJAN ŠTIFANIĆ ISZTRIAI FOTÓJA

ezek az „exportcikkek” lehetnek vízvezetékek és a *gotico fiorito*, az ábécé és a lombard kamatláb, vagy a grasse-i fajsansz és parfüm. A Mediterráneum mára csak átvevője a technikai tudásnak és a stílusnak, csak fogyasztója a jövőnek. Az információs forradalom, az a fordulat, amit az internet hozott a média világába, a nagy ugrások a technikai tudás területén vagy a gazdasági, ideológiai és stílusbeli paradigmaváltások már háromszáz éve máshol játszódnak le, és a Mediterráneum csak alkalmazza ezeket, aláveti magát nekik, és azt is csak megkésve.

Ezzel a passzív alárendelődéssel az innováció terén együtt jár a passzív alárendelődés a politikában is. Mi a Földközi tenger európai feléről valamennyien mérhetetlen rokonszenvvel figyeltük azt a polgári forradalmat, ami a 2011. évben a Földközi tenger déli partvidékén lobbant fel, és elsöpörte Kairó, Tripolisz és Tunisz hosszú évek óta uralkodó despotáit. Most, hogy, a déli, muszlim Mediterráneum is megélt – néhány kivétellel – a maga 1848-át, (ahogy ezt Északon eurocentrikus módon emlegetni szokták), némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy ez azért is pozitív, mert végre lesz a Mediterráneumnak egy olyan része, amelyik tényleg a kezébe vette a sorsát. Mert a Földközi tenger északi felén nem állnak ilyen jól a dolgok. Néhány kivételtől eltekintve az európai Mediterráneum ma egyfajta belső gyarmat, olyan térség, amelyet pénzügyi, törvényhozói és politikai értelemben északról irányítanak, Brüsszeltől, Párizsból, Milánóból, Madridból vagy Zágrábból, olyan parlamentekből, üzleti központokból, minisztériumokból és tőzsdékből, amelyek valahol nagyon messze vannak, nagyon távol a mi kis öbleinktől, ahol szeptemberben kikapcsolják a lampionokat és lehúzzák a kis boltokban a rolót. És ami a legfontosabb, ez a tőlünk távoli világ leginkább (ha nem kizárólag) úgy tekint a mi kis hazai helyinkre, mint profitforrásra, mint kapitalista *asset-re*, mint nyersanyagra a gazdasági fejlődéshez, ami úgy van strukturálva, hogy a nagy közösség növekedését naturáliákban fizetik meg –, és ez valakinek mindig a szülőföldjébe kerül. Az európai biznisznek ebben az újraelosztásában a Mediterráneum helye határozottan rögzítve van. A Mediterráneumnak már nem az a rendeltetése, hogy az innováció helye legyen, az a feladata, hogy „desztináció”, úti cél legyen. És ahhoz, hogy ennek a turisztikai rendeltetésnek megfeleljen, egy feltételt teljesítenie kell: réginek kell lennie. Ez az a pont, amin a Mediterráneum mint visszafelé forduló fantáziakép ellehetetleníti a Mediterráneumot mint a mai élet színterét.

Ezen a ponton újra visszatérhetünk Rowan Atkinson Mr. Beanjére, mert időnként a legostobább kultúrjavak tévedhetetlenül illusztrálják a kultúra szimptomáit. A Provence-ba tett utazása során Mr. Bean folyton elégedetlen. Pályaudvarok, vasúti vágányok, éttermek és szállodák globalizált és névtelen világában tévelyeg, és nem találja azt a délszaki fantáziaképet, ami turistaként a lelki szemei előtt lebeg. Aztán hirtelen egy kis provinciális falucska közepén találja magát, amely reményeit beteljesíteni, sőt felülmúlni is látszik: szénásszekér, bölcs parasztok, akik borospoharaikkal koccintanak, egy fogadó és egy szederfákkal övezett takaros

kis tér. De az elragadtatása csak rövid ideig tart – hamar kiderül, hogy egy konyakreklám forgatásának díszletébe tévedt.

Ez a jelenet tökéletesen illusztrálja, hogyan torzítja el a turizmus gazdasági dinamikája az identitást. Hogy a turizmus szempontjából sikeres legyen, minden mediterrán közösségnek a saját konstruált identitását kell hűségesen követnie, *brandjének* irányát. Olyan dinamikáról van szó, amely se nem lapos, se nem egyszerű. A mediterrán társadalom nem változhat meg se túl gyorsan, se túl globális irányban, mert akkor már nem éreznék autentikusnak, mint a *mojitók* és a háromszögletű pizzák irányát. Ugyanakkor nem is petrifikálódhat, mert megkövült formában mint turistacélpont nem rendelkezne helybeli lakossággal, és ezzel megintcsak nem volna autentikusabb. Ezért emlékeztet a turizmus és az identitás viszonya Mídász király történetére, aki amihez hozzáér, azt használhatatlan arannyá változtatja. A turizmus csókja halálosnak látszik. Egy adott pillanatban, tér és idő egy bizonyos metszéspontján egy vándorló elit felfedez valami eredetit és romlatlant: ilyen volt a *fin de siècle* Provence-a, a hatvanas évek Görögországa, a nyolcvanas évek Szardíniája, a kilencvenes évek Isztriája. De ha Önök fölfedeznek valamit, nagyon valószínű, hogy más emberek, akik Önökhöz hasonlítanak, éppen ugyanazt fedezik föl. Önök is és azok a mások is elmesélik ezt egy harmadiknak. A harmadikok és negyediek egy *hype*-ot csinálnak belőle, és a szemünk előtt a legrövidebb idő alatt átalakul ez az autentikus dolog, alkalmazkodni kezd a kereslethez, témaparkká alakul. A turizmus a Heisenberg-féle bizonytalansági tételt látszik igazolni a kvantummechanikából: Már azzal, hogy ránéznek valamire, az Önök pillantásától is megváltozik ez a valami. A „pillantásnak” erről a fonákjáról nem gondolkodik el Lucy Honeychurch, amikor 1908-ban egy szoba kilátással kell neki Toszkánában. Nem gondolkodik el azon, hogy a pillantás önmagában is hatást vált ki. A pillantás hatásai a hely és a korszak függvényében változtak az elmúlt évtizedekben. A tömegturizmus korszakában és helyein ez a „pillantás” az identitások pornográfiját hívta életre. Egy hazugsággepezetet a turisztikai látványosság égíse alatt – Flamenco-éjszakák az átalányutazóknak, Fado az utazási iroda által bérelt vendéglőben, dervisek, akik a pályaudvaron táncolnak, Diocletianus császár éjszakai Splitben, megrendezett csaták a kalózok és a rómaiak között, kék-fehér csikos pólós halászok éjszakai, akik mélyhűtött makrelákkal rakják meg a bárkáikat. A rafináltabb változatban a posztmodern turizmus emancipált enklávéiban az egzotikumnak ez a keresése más formákat ölt. „Brand-alakítás lesz az identitás révén”: olíva-utak, szarvasgombakeresés Isztrián, olasz *cooking and walking tours*, szlovén parasztudvar-turizmus. A finom membrán az élet között, amit valóban élünk, és a között az élet között, ami a kívülről jövő pillantás igénye szerint teatralizálódott, még a helybeliek számára is észrevétlenné válik. A pillantás tárgyaiként a helybeliek kötelesek részt vállalni önmaguk mimikrijukban, és minél meggyőzőbb ez a kulturológiai érzéki csalódás, annál inkább elfeledkeznek a meglétéről, és annál inkább elhanyagolják a kukolás külső kereteit.

Ezek a Földközi tenger menti kolonializált állapotok kulturális következményei. De még ennél is sokkal rosszabbak, pusztítóbbak és veszélyesebbek a térbeli következmények, mert a mai Mediterráneum, amit északról irányítanak, és ami a Nyugatnak szolgál nyereségforrással, csak el nem használt, vagy nem teljesen lehasznált térként képes profitot hozni. Ezért alakult ki a mai Mediterráneumnak olyan ökonómiaja, ami a 21. század fenntarthatatlan ökonómiai közül a legkevésbé fenntarthatók közé tartozónak számít. Olyan ökonómiát fejlesztett ki, ami nem a tudás értékesítésén alapul (mint az angolszász gazdaság), vagy a munka értékesítésén (mint az ázsiai), hanem a nyersanyagok értékesítésén (mint a Közel-Keleten és Oroszországban). Olyan ökonómiát fejlesztett ki, ami annak az értékesítésén alapul, ami a Mediterráneumban a legfőbb érték – ez pedig a kilátás egy ablakból, azaz a tér. Az európai Mediterráneum számára a 21. század elején a tér az, amit az arab emirátusok számára az olaj jelent.

Mindenkinek volt egy vikendicája

Az ötvenes- és hatvanas években, a tömeges turizmus korai, vágató korszakában a térnek ez a pénzévé tévése nagyban és semmire tekintettel nem lévén kezdődött meg. Ez volt a Benidorm korszaka: tengerparti telkekből sok-sok ezer hektárnyi alakult át Spanyolországban és Törökországban mesterséges városokká turista célú magasépületekkel, és az a kultúra, amely évszázadokon át élt a szentjánoskenyérből, a juhtenyésztésből és fügeből, átköltözik Murcia, Almería, Antalya vagy Makarska strandjaira, hogy ennek a tömeges gépezetnek a kiszolgálója legyen. A tér ilyen elsődleges elhasználásának megvan a maga ipara, de megvannak a kis manufaktúrái is: az Adria keleti partján, Mimicében, Brelában vagy Podgorában a helybeliek évszázadokon át éltek ezeken a hegyoldalokon (állandó rettegésben a kalózoktól), de a hatvanas években hirtelen ráébrednek, hogy telkek birtokosai ezeken az érintetlen köves partvidékeken. A történelem iróniája, hogy a patriarális kultúrákban ezek a telkek többnyire a férjhez nem ment vagy legfiatalabb lánytestvéreknek jutottak, mert a tenger menti földek számítottak mindig a legkevésbé használhatónak. De a sorsdöntő hatvanas években a tengerparti telkek hirtelen értékessé váltak, mint a gyűrű Tolkiennél. A családok feltalálják az elixírt, hogyan lehet a krónikus nyomort anyagi biztonságra váltani. Horvátok, montenegróiak vagy görögök ezrei kezdenek a nagyanyjuk telkeire háromemeletes apartman-csodákat építeni különféle színárnyalatú homlokzatokkal és függesztik ki a mitikus feliratot, ami a Mediterráneum három évtizedének jellemzőjévé válik: *ZIMMER FREI, SOBA CAMERA ZIMMER*. A teret longitudinálisan bekebelezik, az épületek keskeny sorokban kigyóznak végig a part és az utak mentén, és a spanyol példától eltérően a turizmus itt extenzív és amatőr jellegű, a befektető és a nyereség a helyi közösségnél marad.

Ez az én gyermekkorom Dalmáciája – az a Dalmácia, ahol mindenkinek volt egy *vikendicája*, egy hétvégi házacskája, és orvosok, mérnökök meg jogászok is adtak ki szobákat turistáknak. Az első nemzedék házakat épít és profitot halmoz fel,

a második nyelveket tanul és a városokban tanítja a gyerekeit.

A harminc évig tartó tételhasználás mindenütt észrevehető az európai Mediterráneum mentén Antibes-től Montenegróig, Andalúziától egészen Riminiig. Erre a jelenségre van a horvát nyelvben egy köznapi kifejezés: *betonizacija*. Ennek a jelenségnek idővel mindkét arca szörnyűnek bizonyult. A turista nagyvárosok a toronyházaikkal az igényesebb középosztály számára az évek során egyre visszataszítóbbá váltak, és az újabb Lucy Honeychurch-ök már nem szeretnék, hogy az ő szobájuk a kilátással egy zárt üdülő nyolcadik emeletén legyen. Ugyanakkor a nyaralója felső emeletét kiadó házigazda és felesége adriai ökonómiaja is csődbe megy. A kilencvenes évek végén turizmusszakértők érkeznek Horvátországba, akik az atomizált tételhasználás leállítását követelik. Túl sok teret fal fel, magyarázzák, túl kevés vendégágyra, túl kevés a fogyasztás, túl kevés homárt esznek, túl kevés koktélt isznak meg a strandok bárjaiban, és túl kevés jegyet adnak el a habzópartikra.

A 21. század elejére a *betonizacija* majdnem sértéssel felérő szitokszóvá vált, és a térrel foglalkozó szakpolitikusok a fiatal köztársaságokban időközben megtanulták, hogy nem szabad újra elkövetniük a „spanyol hibát”. Időközben az olcsó repülőjáratokkal kialakul egy új, dinamikus középosztály, amely frivolabb módon és gyakrabban utazik. A posztmodern gazdaság megteremt az olyan emberek egész új osztályát, akik minden munkájukat egy laptopba sűrítik, és azt Londonból, Lisszabonból vagy akár egy hajóról is tudják végezni. A Földközi tenger parti sávjában élő népesség egyre nagyobb lesz, az infrastruktúra – közlekedési útvonalak, energia- és vízellátás – fejlesztése alig tud ezzel lépést tartani. Ugyanakkor minden mediterrán ország, főleg azok, amelyek éppen hogy átvészelték a háborút és az átállást, és most nulláról kezdenek a térgazdálkodási politikájuk kialakítását, igyekeznek korlátozni a beépítés továbbterjedését. Ez azt jelenti, hogy a piac nyomása a már meglévő beépített tere nehezedik, és ezekben a kicsi és korlátozott közösségekbe pumpálja a pénzt, mint egy gyorsfőző edény a teljes gőz alatt.

Ez a folyamat, ami nagyjából a 2000. év körül kezdődött meg, az ingatlanpiac 2007-es összeomlása idején élte át eddigi csúcspontját. Ezt a nyomást világosan érezhettem apám családjának példáján, amely család Hvar szigetéről való, de nem annak a nyugati, turisztikailag nagyon fejlett és urbánus feléről, a maga reneszánsz kommunával, hanem a sziget agrár jellegű belsejéből, ahol szőlősgazdák éltek évszázados anonim történelmüket, amíg csak egy 1890-es filaxera-járvány szét nem szórta őket mindenfelé a világban. Apám családja most kint él a nagyvilágban Perth és Los Angeles között, a faluban a szigeten már csak egyetlen idős nagynéni maradt, akinek a javára az ötvenes évek közepén a családtagok együttesen lemondtak a régi kőházról. Miért is ne tették volna? – Akkoriban ezek a szigetfalvak mintha a világ végén lettek volna, egy olyan helyen, ahonnan legszívesebben mindenki rögtön elmenekült volna. 2008-ban azt olvastam egy helyi újságban, hogy a brit királyi családból az egyik herceg a hajójával kikötött a nagyapám falujában, és ott töltötte az egész nyarat. Idén nyáron a Microsoft egyik alapítója és egy szaúdi arabiai herceg töltötte a szabadságát ugyanott. Ősszel a rokonok a szigetről meghívták az egész családot, hogy megerősítsék az ajándékozási szerződést, mivel azt az ötvenes években minden formáság nélkül csak egy darab papírra írták. Akkor egy lakható ház négyzetméterára az Adriánál 2500 eurón állt, a szigeteken 3000 eurón, Dubrovnikban 5000 eurón. A régi rom, ami tegnap még senkinek nem ért semmit, most hirtelen egész vagyont ér, és mivel tényleg egy romról van szó, az egyetlen oka annak, hogy ilyen sokat ér, a hely, ahol áll. Ugyanazon a nyáron egy horvát újság egy tényfeltáró cikket tett közzé egy külföldi befektetőről, aki több millió eurót költött arra, hogy megvesztegessen helyi politikusokat, hogy a Hvar szigetén lévő Bogomolje faluban egy öblöt turisztikai építési területté nyilváníttasson.

Bogomolje egy 350 lakosú település. Próbálnak elképzelni egy 350 lakosú falut, ahol télen nincs nyitva egyetlen kávézó, ahova az újságok dél előtt 11 óra körül jutnak el a szövetkezeti boltba, és képzeld el azt is, milyen az, amikor téli estén híresztelések kezdenek terjedni, megbízható

igazságok, vádaskodások, és a milliőről szóló értesülés ott visszhangzik az üres kőutcákon.

Ez az igazi mediterrán nocturno, a falusi *film noir*, ami Henri-Georges Clouzot *Le Corbeau*-jára (A holló) emlékeztet.

A Mediterráneum a kreatív nomádok korában

Ez a kedvelt északi Mediterráneum képe a 21. század kezdetén, az új korszak, a hátizsákos turizmus, a *city break*erek és posztmodern kreatív nomádok korszakának hajnalán.

Ez a Mediterráneum, ahol a nagy pénz olyan kis helyekre érkezik be, hogy ezek, mint egy gázpalack a nagy nyomás alatt, berobbannak tőle, a Földközi tenger, amelynek a partján valaki megveszi valaki másnak a házat, az örökségét és az otthonát, egyszerűen csak azért, mert megteheti, mert a kedve tartja.

A Földközi tenger, amelynek partján Velence régi, lagúnákban gazdag részén a lakosok száma 1960 óta 70 000-ról 40 000-re esett vissza, ahol a montenegrói újságok 2011 végén arról számoltak be, hogy a montenegrói partszakasz hatvan százaléka orosz állampolgárok tulajdonában van. Miközben egy ügyvédi iroda, a St. Kitts and Nevis egy karibi szigetről egyetlen hét leforgása alatt öt lakást vásárolt meg Split közepén, a Diocletianus-palotában – történelmi városmagban, ami két futballpályányinál nincs nagyobb területen. Ugyanazon a nyáron a dubrovnikai újság hozott egy cikket, amely páni rémülettel jelentette, hogy a történelmi városrészben csak öt gyereket irattak be az elemi iskolába. A következő télen Lisszabonban jártam, és Alfamában, a legrégebbi és legszebb negyedben ugyanaz a kép fogadott, amit az Adria keleti felén oly gyakran látok. Fregusia – megtizedelt és az ingatlanvásárlás nyomásának kitett – településének lakói kifüggesztettek egy molinót ezzel a felirattal: *Não a extinção* (Nem akarunk eltűnni), festékszóróval ezt a graffitót írták a falakra: *estas ruas pertencem a nos* (ezek itt a mi utcáink), baloldali aktivisták pedig egy sablonnal azt írták fel a volt tulajdonosok által elhagyott üzletekre és lakásokra: *aquí podia viver gente* (itt emberek élhetnének). Megrendítőnek találtam ott a messzi nyugaton, kőlépcsőknek és utcácskáknak ebben az engem a saját városomra, Splitre emlékeztető labirintusában ilyen ismerős képpel találkozni, és hasonló graffitikkal, mint amilyeneket Dalmáciában vagy Isztria hátsó részében láttam nemegyszer. *Ne add el nagyapáid örökségét, ne add el, ami a tiéd*, ezt lehet olvasni egyes komprikötőkben a dalmát szigeteken vagy Észak-Isztria kanyargó útjain. Nehéz eldönteni, hogy ebben a don quijote-i küzdelemben hol ér véget a konok nacionalizmus, és hol kezdődik az osztályöntudat.

A mai világban, főleg a 2007/2008-as válság és összeomlás után a Mediterráneumot aligha mentheti meg Hvar, Perast vagy Alfama egyik-másik lakójának büszke makacssága. Eladósodva, megfelelő pénzügyi mechanizmusok nélkül, amelyek lehetővé tennék nekik, hogy versenyképessé váljanak, saját gazdasági terüknek védővámokkal való megóvási lehetősége nélkül, a mediterrán országok az új évszázad első évtizedének végére egy gazdasági zsákutcába manőverezték magukat.

DEJAN ŠTIFANIĆ ISZTRIAI FOTÓJA

Az ipart Ázsia vette át, a technológiát és az újításokat az északi országok, pénzügyi mérlegüket az adósságok szorongatják, gazdasági növekedésüket jégre tették.

Ilyen körülmények között ezeknek az országoknak a politikusai minden eddiginél inkább készek arra, hogy azt folytassák, amit egyébként eddig is csináltak – a fejlődésért a tér kiárusításával fizessenek. A növekedés leállása miatt a befektetők szent tehenek lettek, és a beruházások a Földközi tenger mentén leginkább egy 3D-s szimuláció formáját öltik egy szállodakomplexum modelljével time-shore apartmanokkal vagy bungalowokkal egy sziklás öbölben, ahol csak vad bozótok és fenyők teremnek meg. A helyi lakosság, amely évtizedek óta a turista kiskereskedelemből élt, szobákból, amelyeknek az árát kartonlapokra írva adja meg, hirtelen hatalmas konszernmolekulák szomszédságában találja magát, akikkel nem tud konkurálni, és akik még pár morzsát sem hagynak meg nekik. A szülőföldjüket, saját területüket elhasználják és ellenük fordítják, egy olyan tértervezés formájában, amely az optimalás nyereséget préseli ki a helyi közösségekből.

Ez az a harc, amit napjainkban a Földközi tenger térségének északi, európai feléért vívnak. Az utolsó, kétségbeesett és hiábavaló küzdelem ez az

egyetlen értékért, ami a Mediterráneumban még megmaradt – a térért. Ezt a harcot vívják minden lépcsőházban és minden utcában, a velencei Cannaregiótól Dubrovnik és Kotor városközpontjain át egészen Fergusiáig Lisszabonban és San Cristobalban. Ezt vívják minden szigetöbölben, ahol a helyi turizmus liliputijai várják, hogy a nagy biznissz elsöpörje őket, ahogy a Coca-Cola a helyi szódás cégeket. Ezt vívják minden egyes strandengedély kapcsán, a bekerítésre formált jog kapcsán, a fizető parkolók felállításához való jog kapcsán, a tengerhez való lejutásért és a csónakkölcsönzés jogáért. A turistahajók alkalmazottai harcolnak a halászkikötőkkel és ipari dokkokkal, a nagyban játszó halászok harcolnak a helyi halászokkal, Toszkána, a Baleári szigetek vagy Hvar nyaralói huzakodnak a helybeliekkel egy új, bizarr, felfordult világban, ahol a szegényi falusi postás egy olyan ingatlanban lakhat, amely annyit ér, mint máshol egy egész utca, és mégis szegény marad. Valahányszor a helyi önkormányzat engedélyezi a partok elkerítését és strandként való üzemeltetését, valahányszor kizorítja a helybeli csónakokat, hogy a jachtoknak helyet csináljon, valahányszor a helyi kávézóknak a kávé ára eléri a londoni és a bécsi árakat, mindannyiszor elveszít a Mediterráneum egy icipici harcot. Valahányszor ez bekövetkezik,

egy milliméternyire megint megszűnik autentikus hely lenni egy autentikus élet számára, és illúzióvá válik, díszletté, papundekliből készült ideiglenes tálománnyá, ami arra szolgál, hogy tartalommal töltsen meg a jól megfizetett látnivalót a szoba kilátással ablakából. Ez a dráma játszódik mindannyiszor, valahányszor egy újabb Lucy Honeychurch kinyitja délre néző szobájának ablakát a hét százalékos felárral. A Mediterráneum lakói számára ez napról napra kevésbé a nyilvános parkok, strandok, parti sétányok és terek nagybecsű térsége, hanem egyre inkább a hátsószobáké a személyzet részére, a konyhák, a kamrák és a külvárosok betonházainak térsége. Lakói számára a Földközi tenger térsége egyre inkább szoba kilátás nélkül, és mindenekelőtt a jövő kilátásai nélkül.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

Wespenmest 163 (2012), Eurozine

Mile Stojić

Szarajevó, 1995

*A rossz tanulók nyaralásra készülnek, a jók pótvizsgára.
A város illata a reggeli kenyér illata. A többi – házak, fák
újságárusok, levelek a járdán – már nem a tiéd.
Elfelejtetted a nyelvet
melyen szűk síkatorokban zengve ifjúságod beszélt*

*A régi utcák makettjeim
most új autók járnak, új járókelők, új nők
A magány csak azok között virágzik, akiket ismerünk, akikre vágyunk
Visszatérni csak gondolatban lehet. Siettek az utcaseprők
lesöpörni arcodról a port. Lemosni a járdáról és a falakról
egy szörnyű örökkévalóság üledékét*

*Bye, bye, Sarajevo! suttogod a reggeli ködbe. Még arany
és bamu köt bozzád. Még arany és bamu
illúziója talán. Néhány bandlís apróság, megfakult refrén
egy régi sóvárgás képe. A kölcsönös elhibázottság érzése talán
egy mámoros reggelé; mikor az ezeregyedik próbának nekivág az ember
amikor nekivág megint
elbogyottan és egyedül*

[Prognane elegije, 207.]

Mikor elmégy

*Alig vártam, bogy elmenj.
Hogy összeszedd a szemfestékeidet, egészségügyi betéteidet
Marie Claire magazinodat
bogy magaddal vidd az üres szavaidat, egy bajor locsifecsi
cicomás álmaid.*

*Hogy ne gyötörj a reklámkampányok jótanácsaival
„Rauchen gefährdet die Gesundheit”
vagy „Miért iszol annyit!”
bogy elbogyj végre isten áldásával
és ne hívogass többé telefonon*

*De öt perce sincs, bogy elmentél
és beleimet a kétely férgé rágja
a magány szivacsá alkoholt-estét kér*

*a szaglószeru isteni tömjénné pároolja olcsó illatod
A bánat démona az ablakiüvegre
újra felírja nevedet*

[Kad odes, Prognane elegije, 209.]

Vers az első szerelemről

*Mindenki arról beszél (versel) hogy az első szerelem nem múlik el
Csókokról és találkozásról iskolai kiránduláson, vagy hirtelen
fellángoló érzelmekről egy gyanútlan tájban,
kertbehelyiségben, tengerparton, a duna mellett
Az én tapasztalatom ettől különböző*

*Az első szerelem nekem olyasmi, amire szégyennel emlékezem
Abol kudarcot vallottam mint férfi és mint ember
Előtte, aki mindezt tudta és próbálta megérteni
A sok értelmetlenül elvesztegetett évtized után
A hála és bünbánat kendőjét lobogtatom*

*Barázdált arccal és Antigoné elszántságával jött ki a baboriából
De nem az, akit szeretek, nem az, kinek a dereka előtt
arcra buknék, kinek a csalfa száján igaznak
Ismernék el minden hazugságot. Mindez másokkal történt*

*Vele ma is a pénzügyi nehézségekről beszélgetünk
Egyszerű problémákról, amelyek megoldhatatlannak tűnnek
Egészségről és gyógyjüvekről, arról, hogy kevesebbet kellene
Inni és dobányozni, többet mozogni, aztán
Egy nyelvi fordulat, amit egyedül csak ő ért
A nyíl Zénón szülőföldjéről, mely elérte célját*

*Lebetett volna bázunk Bunán vagy Rotimlján
Egy csomó gyerekeink, szép gazdaságunk, boldog életünk
De biába, a szerelmekbe nem lebetett köze
A szerelmek később jöttek dörgő vibarként
Vért és könnyeket sodorva magukkal*

[Pjesma o prvoj ljubavi, Prognane elegije, 238.]